

Ya mfädi ne ya 'mede jawa jama hai

Autori: Guillermo Velasco Garcia

Ya mfädi ne ya 'mede jaua jama hai

Bi 'yo'ti: Guillermo Velasco García

Ra He'mi "Ya mfädi ne ya 'mede jaua j ama hai" bi n'to'te nu'bu ja ya 'befi munts'i "Elaboración de libros digitales para fortalecer las prácticas de lectura y escritura en lengua indígena", ko ra nfats'i ra Dirección General de Educación Indígena (DEI), 'ne ra Secretaría de Educación del estado de Hidalgo na ngehna ra IPrograma de Inclusión y Equidad Educativa(PIEE), 'ne ra Dirección de Educación Indígena de la entidad(DEI).

'Be'to maxte 'befi nxadi

Dirección para el desarrollo y fortalecimiento de lenguas indígenas. DGEI.
Subdirección de Fomento de la lectura y la escritura en lenguas indígenas. DEI.

Bi 'yo'ti

Guillermo Velasco García

Ya maxte 'befi nxadi

María del Pilar Rivera Sánchez
Alfonso M. Díaz Pichardo

Ra n'täts'i ya hña

José Bacilio Santiago

Maxte 'tegi 'befi

Miguel Ángel Gutiérrez Varela.

Ra He'mi 'tegi 'befi n'to'tä 'tuhu "Ya mfädi 'ne ya 'mede jaua j ama hai", bi 'to'ti ra hña Nuhu Xäntho ra xeka hai Hñunthe, bi 'yo'ti Guillermo Velasco García, nu'bu ja ra munts'ä 'befi "Elaboración de libros digitales, para fortalecer las prácticas de lectura y escritura en lengua indígena", 'natho ra 'hemi bi 'to'te. Pachuca de Soto, Hgo., 2019.

Ra jama madi

Di üna jama madi a na mudi Ojä nge di jaki ga
'munmanho pa da za o'te nuya 'mefi.

Di üna jama madi a ma xisu, ma 'tixu, ma ts'un'tu, ma
nana ne gatho ma mēni.

Di üna jama madi a yu xambate nge bi maxki pa da
bonmanho nuya he'mi du hoki.

N'TÜDI

Ja nts'edi nge ya mfädi ne ya 'mede jabu j ama haihu setho nge da ma n'to'ti pa di njamansu ne xingu ya jäi da badi ne di xadi.

Nuna he'mi jaua ga timhmu xingu ya mfädi nge i pädi ya jäi mengu ja ya 'tuhnini ni gua'ta Mafani, Hñunthe. Di pesba na 'té'kéi ne di uno njämadi ya jäi nge bi uni 'na ya zugits'u pa di uni 'na ne pa da ma mahoki nuna hse'mi di kähü j ama 'yehu.

Nuya 'tuhnini nge ma'na bi mfaxte geä Ma'bodo ne Ndu Ma'ye. Ga nehi hu ya mfädi ne ya 'mede pa di nja na nts'ogi, pa nuya jäi ma 'na'yo di 'mui da bädi me xi njaua j ama haihu.

Da za nge nuya 'mede mangua ja ra he'mi da ma hyoni nubu ja ngunxadi pa di japi nge ya bäsi di xadi nge hñahñu ne di japi nge ma hñahu hindi 'medi.

N'tu'ti

'Mede xi'to

N'tüdi	
Ra xi'to n'tëdi	4
Njamadi	5
Na disjua ne na Bedu	6
'Më'pu bi mudi a xoke	12
Do'mi ndo'ni do'mi hme	14
Na tuhni na 'täxi ne na zate	17
Nthü dethä.	21
Na 'känate a mbare	26
'Mepu da mahyoni	29
'Be ni boni yu hña	30
Hapu ni 'ñëhë yu hña.	32

NA DISJUA NE BEDU

Ma ya'mu, nuua hai mi jaua ja ximhaihu mi 'bu'ä na zi n'yohu nge nu thuhu ge'ä Bedu, ma di mepfi ja dāpo, mi o'tä nu uāju. 'Na pa bi dühü na dāsu ju a nu'mu mi bots'e bi mudī bi madi getho mi 'bu'ä ya zu'uē nge mi sapi ne ma di juatpi.

'Na xu'i, bi hñaxä nu 'bida; a mi zom'bu ja nu uāju bi mudī bi tühü: i_Sansa ri sansa, sansa ri sansa, njo'o di suga kuol. Xingu zugits'u bi tühü a himbi za 'mepu mi do'ma tähä.

Nu'mu mi nuhü, ya xingu ya 'bai xi nza na zu'uē. Bi dekue a bi 'yēna: _i harone, 'nantho du ähä, hingi %mbä'ä!, ¿Tego ni zu'uē bi zokua?. Nu'mu mi hyats'i bi ma ja na ngu.

¡Hats'i xisu, 'bea gi thotho!, _iMadi mate xi ndu haxmanho! _¿xi'i, 'bea xki haxtho?. _¡hi'namaha kuo, te du pota kuo. Du ähä hange ya hinda handa a zu'uē ge bi zoho!.

¡Ha'na ge, xe nu'ä'na! ¡Huëkate i, huëkate i, medi xinmi yai nu'mu ga di mpøfi!, _i Nu'mu bi nxu'i 'yots'e xi nho!. _Tsihme, janu kafe.

imagen 1

Nu'mu mi nuhü, ya xingu ya 'bai xi nza na zu'uë. Bi dekue a bi 'yëna: _j harone, 'nantho du äh hingi %mbä'ä!, ¿Tego ni zu'uë bi zokua?. Nu'mu mi hyats'i bi ma ja na ngu.

¡Hats'i xisu, 'bea gi totho!, _jMadi mate xi ndu haxmanho! _¿xi'i, 'bea xki haxtho?. _jhi'namaha kuo, te du pota kuo. Du ähä hange ya hinda handa a zu'uë ge bi zoho!.

¡Ha'na ge, xe nu'ä'na! ¡Huëkate i, huëkate i, medi xinmi yai nu'mu ga di mpøfi!, _j Nu'mu bi nxi 'yots'e xi nho!. _Tsihme, janu kafe.

Nu'mu mi nxu'i mahon'ä, Bedu bi ma ja nu uäju, bi hñaxa nu 'bida. Mi zom'bu ja nu hai bi tühü 'i zugits'i, 'mefa, bi nexpu ja na za pa da 'yots'e 'beä ni zu'ue da zoho. Ya'a bi hñuxpu ja 'yeza pe njo'o bi zoho. Xi mahon'ä bi do'ma 'tähä. Mi nuhu xi bi hyandi nge ya xi za ya ju mahon'ätho nu'ä na sa zu'ue.

Bi dekue xinho nuna Bedu, bi ma ja nu ngu ne bi xifi nu xisu nu'ä xi thogi. _Hindu handi tego i sakua ma däsuju a Uela, xoge di siga kue. _Ja nts'edi ga hanthu 'beä ga othu._Bi 'yën'ä Uela _Nuya tsihme, ja di pe'ta ya hme.

Nu'mu mi juadi di tsihme, bi mudi bi 'yomfêni 'be'ă da za da 'yo'te. Mi tho'ă 'na zugits'u, Bedu bi ma ja na ngu nu mbare Zigo pa da mipi 'na xeki bopo. _iHats'i mbare, me gi o'te kuo! _iMefitho, mefitho mbare!, _Saya mbo, tsi 'têi.

Nu'mu xi zi'ă 'têi bi mudi bi xifi nu'ă ñani nge ma di ja. Bi mete nge nua zu'uê bi sa'pă nu ju. A bi 'yêmbi: _Hmikits'u ni bopo mbare, o da mi paki pa da za gă pădi tego ă sakua ja ma uăju. _Za'ă mbare, kăts'i.

Bedu bi ma ja na ngu; mi zo'ă nxü'i bi ma ja nu uaju pa dă kăn'ă bopo. Bi kuati ja na ndu'i na za. Nubu biya bi mengi ja na ngu.

Mi zoă nxü'i, nubu ja uăjü bi zopu na disjua, na kafe disjua, ko ya dăzagu ne dă da. Njanate mi 'yo, njanate mi nê'ti pa njo'o da 'yode nge mi 'yobu. Bi mudi bi za ya dăsu ju getho xoge xi kuhi.

imagen2

Mi 'yo mi 'yo ja hýi a bi hyandi 'na jái nge mi kuadbu ja za, nge hinga di 'ñani. Bi engua bi 'yembi: _ Xkade. _ Xkade; pe njo'ó bi dádi. _Xkade; bi 'yëna mahon'ä; pe himbi dádi.

_¿Gi thádi ua hingi thádi?, _ithadi, ua ga pe'tä nda pe'ti!. Ko'mu himbi dádi, bi kuatpa nda pe'ti, pe bi guadbu nu 'ye.

_iThogä ma 'ye, thogä ma 'ye!, ¿ua gi ne ma 'na nda pe'ti?. Ko'mu hinmi thádi, bi kuatpa man'ä nda pe'ti a bi go'pu mahon'ä nu'ä nu 'ye. A bi 'yëna:

_iBeä gi o'te kuo, na sa 'mifani i!. Mi mafi nu'ä disjua._iThoga ma 'ye di ëna, man'ä ga kua'ta nda hne'ti!. Ko'mu himbi 'yode, bi kuatpa nda hne'ti nu'ä bopo.

Nu gua bi guadbu ja bopo._i Thoga ma gua, xoni, man'ä ga kua'ta ma 'na ko na ma gua jaua!.

Bi 'yen'ä man'a nda hne'ti xi mbi go'pu nu gua. Na disjua ya hinmi sa da 'ñan'ä yu 'ye, ne ya gua. Ya mi tünamui pe tobe bi 'yëna:

_i Gi thoga ma ñahmu ua ga pun'í ko ma ña!. Bi kuatpa na mpunña a bi guadbu nu ña. Mi thoã ya'a zugits'í ya himbi za da guxna hña a bi dü.

Nu'mu mi hyats'í, Bedu bi ma pa da hyan'ta nu uãju. _iHan'ã kuo, ge'e gi zakua ma dasuju, gu juadi!. Bi 'yëna: _Nuya, ga sixi'í ja ma ngu pa ga safi.

Bi ma ja na ngu a bi 'yüti nu'ã nu xisu nu'ã zu'uë mi sa ya däsuju. Bedu bi xa'tã disjua a nu xisu bi hokã 'kama thän'tänñ'í ko ya pahme a bi tsihme gatho. Bi zopu ke'tã a nu mbare ne ke'tã bi tsihme a bi ñani gatho pa.

Nuya tengu bi man'ã ma mege, nuna hñaki ya bi nthege.

Imagen3

MEPU BI MUDI NA XOKE

Ma ya'mu, na zithü zami ma di pafi a nzi dähmu ne hangu pa mi odba ñani. Ena ya jäi nge nzi dähmu thogi mi 'ñeni ne hinmi u'tä guenda a na sa zithü.

Ko'mu nu'ä zithü mi pädi nge un'ä nzi dähmu xoge ma di ho yu ngo bi zani nge da 'yo'tä 'na da ngo getho mi sambu nge da zopu nu nsuiui. Bi ma'mi 'na za nge bi huti takxuni pa gatho ya jäi da hyandi. Ke'tä ba sihi yu hyuxi pa di nja ä ngo.

Nun'ä zithü pa njo'o da bädi, bi n'yo'te ko na 'bohe ne na zan'ta fui a mi mudi bi gan'ti nu dambu pe nuna na nzuni xtu 'yode a nzi dähmu. Gatho nu'ä mi 'na ya ts'ondähi bi n'yo'te tengu ä zithü.

Bi thoä 'na zugits'u, ma di gandätho yu dambu ne me mafi pe nhapu ni bon'ä nzi dähmu. Nu'mu ya xi yagi, bi zo'ä nzi dahmu pe ke'tä xi n'yo'te, nuna manipa ko 'na n'tëxäña, 'na nthüx'ti ne 'na nzan'ta tsan'to nge n'youi ya ts'an'to. Mi pädi nge nuna ngo xi hoki nu'ä zithü hange ya xi nsa.

Ya'a zugis'u bi nsui, na sa zithü mi küi a nuna dähmu pe nuna ma di 'ñani ja na xutha nu'ä mi'na ya n'yo'te, ke'tä mi texpu ja takxuni a mi nē'pu mägäts'i ne mi enya ts'an'to pe hinmi sudi a zithü.

Bi njabu gatho nde a nu'ä zithü himbi za bi zudi.

Pe'u ya jäi nge jabu i mupu nu'ä ngo nge xoke, nu ya n'yo'te nge hogä 'ñeni na mpote ui si dähmu a nu'ä ya 'bohe 'ñeni gea nu mpote ui na zithü.

imagen6

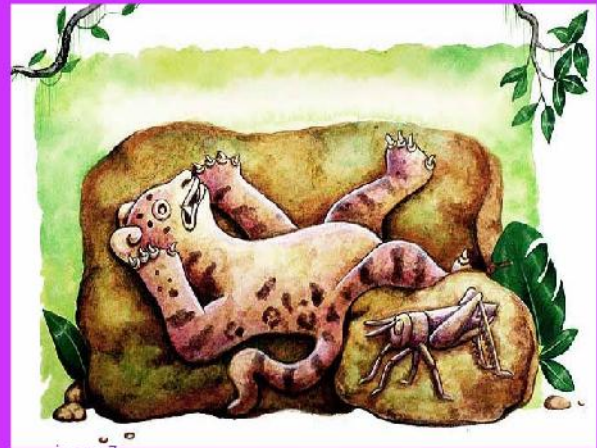
NA TUHNI NA 'TÄXI NE NA ZATE

'Na pa mäkä dada mahëts'i bi 'yo'te 'na nts'ihme pa gätho ya mbaoni, gatho mi tsihme ne mi tsi ya dehe, nthämbënitho na 'täxi bi fete a bi hyommi nuä na mohi na zate. Nuna bi nangi xo mi thekue a bi gin'tä 'täxi a bi dadbu ja ndä za.

Na 'täxi, ya himni juate di tsihme a bi ma nu ngu. Mentia nuä zate mi honi pa di nthe mahon'ä.

Nuä zügits'u na zate bi 'yëna nge mi setho di nja tuhni pa ni mabu. Bi zohnä na xäju getho ma di nsixui a 'täxi a bi 'yëmbi: _i Gi maa ja na ngu na 'täxi ne gi xifi nge di nega tuhni, xifi nge hindi sü!.

Na xäju bi maa pa da xifi nuä 'täxi a nuna himbi zü. Bi xifi a nu nsits'iui nge da xi'ä zate nge dä

Na zate bi mudi bi peti ya fani, yü fanzate, yu hmi'yo, yü däfani, yu nzupa, yu 'yodäpo, yu bru. A nuä 'täxi bi xifi nuä yu sëfi, yu jonza, 'tasa, yu gäni ne mi'na yu 'tuzu'uë.

imagen8

Nu'mu mi zon'ä nu pa di nja nsui, ko'mu nuä zate ya xi pumbëni bi menhna fani ja un ngu ä 'täxi pa da 'yani 'mëä ni zugits'u di nja a tuhni.

_j Hats'i a 'täxi, ba penga'ä nzi zate getho ne dä bädi 'mea ni zugits'u di nja a tuhni! _ bi 'yën'ä fani.

_ Na sa zate 'na, maske ya xtü komhmu, pe saya 'na zügits'u da mi tsi mohi kafe a gi maa bi ya.

Nuä fani bi hyüdi ja nthüts'i , mi to'mi un kafe. Bi maa nthenbi ko 'na thuhme. Nu'mu mi xos'ä mohi xingu yu sëfi bi boni a bi mihi a na fani gatho nu jäi. Bi nangi ne bi ndün'ti a gepu ga dätthe.

Ko'mu ma di hën'ä fani, na zate bi men'ä nzupa pa da hyandi 'mëä xi thogi.

Nu'mu xi zoä nzupa bi zenguate: _ j Hats'i nzi 'täxi j!, ¿a hingi sokua a fani?. Na 'täxi bi dädi: j Aha bi zokua pe ya hë'mü bi maa !

Na nzupa bi 'yëna: _ Ah geä'mu, ¿ Ba penga'ä zate nge ne dä bädi 'meä ni zügits'u di nja a tuhni Na 'täxi bi dädi: _ Na sa zate di pumbëni maske ya xta komhmu. _ Pe da mi nsuña da mi tsi yu jäthme jadia xi pa ne xi kuhi. Tsihme a gi maa bi ya.

Na nzüpa bi hyüdi a nu'mu mi xos'ä jäthme, xingu yu sētu bi boni ne xingu hapu bi mihi. Bi maa bi sagi nubu ja ya za.

Na sa zate ya xoge mi thekue, ko'mu hinmi so'ä nzupa bi menhna bru pa da hyandi 'meä mi thogi.

Nu'mu mi zoho bi 'yani ge'mu xi zopu a nzupa ne fani; bi sifi nge ya xi maa ya hē'mu, pe ke'tä bi sifi nge di saya pa di tsihme ko hoga 'ñi.

Nu'ä hogä 'ñi mi 'kä nge xoge xi kuhi, nu'mu mi xos'ä 'methi pa da hñä'ä 'na hme bi mudi bi bon'u xingu yu gäni a bi gu'ä na bru nge ya hinmi pädi 'meä da 'yo'te, bi ndün'ti a bi maa bi zoi ja däthe, ja bi dimpu a fani nge mi ja xingu yu ngonts'i.

Mentia, na zate xi hyandi nge hingi sa da zo'ä yu 'menhni xi zixä yu nsits'iuu. Nu'mu mi zom'bu ja un ngu a 'täxi bi hyandi nge mi ja 'na nts'ihme.

__j Hats'i a nduxji 'täxi, ba poni pa ga othu tuhni! __¿ Ua gis ü? __ Bi 'yēn'ä zate.

-j Hina mähä kuo zate nuga njä'mu di sügä !
¿ Pe nja'ä ga di xoni? – Bi 'yēna nuä 'täxi. __
Da mi thogi kon'u yu nsits'iuu, di mudi ga tsihme hu 'mefa ga othu tuhni. ¿ 'Me gi ma?

Dibujo 3 la mesa con comida

Ko'mu xi kuhi bu gä 'kä nuä zate bi thogi ko yu nsits'iuu nubu ja mexa. Nu'mu xi hyüdi bi mudi bi bon'u ya gäni, yu 'tasa, yu jonza a bi mihi gatho a ysu zu'uē xi noho.

Yu nsits'iuu na zate bi tihi pa di 'ñani pe hinmi handi getho ya xi neni yu da. Nuä mi'na bi zo'pu ja däthe.

Na zate bi zop'u nu'mu mi hyats'i ja un ngu 'täxi a bi 'yy'di pumbäte. Bi nsixui pa ni mabu getho nuä 'täxi hinmi ne yu nsui.

YA MFÄDI YA JÄI NTHÛ DETHÄ.

Nu hña nzi Kata De La Cruz

Nu'mu ne da dü'ä dëthä na setho xingu ya 'bëfi ga othu, hinga ontho ga uthu dethä ja na hai.

'Me'to dä ma 'moke yu däpo a da zo'pu 'nema ku'ta pa pa da 'yo'ti. 'mefa da hoki yu dä munts'i däpo, yu dämunts'i pa hingi hëi di mpefi ä yu uäfani.

Da ma nthoni a jäi nge di mpëfi nge uäfani, nuya xi madi i jä'i getho xi nhëi nuna 'mefi, i ents'i yü hai ko na xi 'tegi.

'Me'to di uäfani gtho a hai di jua'pu biya da hyeki pa da 'yo'te yu 'yü , nubu di nja ya the hapu da ma nthühü a dethä.

Setho nge da 'ñats'i, nge da ma huanhni a yu hmuda ne da ma nthäki nu'mu nzana xtä nyüdi.

imagen10

Nu'mu ya xi nsa gatho nuä hai neä hmuda, da zani ha'mu da dühü nuä dëtha. Nuna pa nuä menhi da hyoni xingu yu mefi nuä hangu da hyoni, pa di juadi ante da gua'a pa. 'Nangu'na yu mefi da hyoni 'na ximo hmujua nubu da 'yutä yu hmuda nge da hyoni, ke'tä da hyoni 'na 'moho pa da hoki yu ots'i nubü ja hai hapu da 'yu'tä hmuda dethä.

Xi nja nzana xi nyüdi pa hindi ts'on'ä hmuda, ke'tä nu'mu xi thühü setho di nja

Nubu ja ots'i da yubu goho o ku'ta hmuda, nuä na nhë da geä ga ma na saha omade 'ye; di nhyats'i yu ots'i nge na xähni.

imagen11

Bi zon'ä ndemapa, da zo'ä nu xisu nuä menhai ne bä ëhë ko mi'na yu xisu a bä dü 'na 'tu ts'oe nge n'yoi hogän'ñi k ngo godo, bä hä yu hme ne kafe pa di unä nts'ihme a yu mefi. Gatho di johya ne ke'tä yu bäsi di ho da zoni.

'Mefa, nzi dänxu da dexä 'na 'tuts'oe hogän'ñi, hme, kafe ne na yo pa da mosbä a mäkä hai, nangeä di u'na njamadi ne da 'yapi pa di nja xingu dethä.

Ke'ta setho ga noni nge yu mefi ja'mu hingi tähä meti, ja'mü di mpefi nge nju'ta 'mefi, ga mbor nge di mfats'i.

'Nandi nu'mu mi o'ta huähi, mi ku'ti 'nate pa; mi honga 'nate ma nsits'i'ime pa di zeki , nubiya n paga'me gatho mi'na yu huähi pa ga juadi ga tu'me gatho yu hai.

'Mëfa gätho nuä yu munts'i däpo a mudi di ini pa da 'ya nubu ja hai. Ke'tä da mahoki yu hma't ko ya bobazu xi nzo'ä yu jäi nubu ja huähi.

Nu'mu da 'yo'tä 'medi, nuä menhai da maa pa da mudi a nu huähi hage'mu xi te ä nuä yu thühü.

Nu'mu fudi i däxi a na huähi, nuä xisu da 'yoke pa da 'yo'te na n'tëndäxi, mabu biya da zoä ya pa nge di sa mancha, xi thoä ya pa nu'mu xi ñats'i di hoki ya hmemancha.

Xi thoä 'nato zana da hyoni ya mefi pa da mudi da xoki nu huähi, setho da hyandi nge xtä yüdi nzänä. Nuä ya thä xi noho da ma nxoki ko gatho yu xi a da ma 'mede ko ya 'ye; tengu ënä, ja yu nsoki hapu ja 'na mahuähi ne ku'tasiento n'ye. Nuya 'mes'i ja hëts'i na ngu.

Dibujo 3: la cosecha o los elotes

Nuä yu 'tuthä 'mede ko ya sä'ti pa da hyandi hangu nangu xi ja njeya ngu njeya. 'Na sä'ti geä ga mboni 'na 'nozä.

Nubiya mahotho bi nja getho hindi 'meä dethä gatho jeya. Da bongi pa ke'tä da ma.

alamy stock photo

MERPGO
www.alamy.com

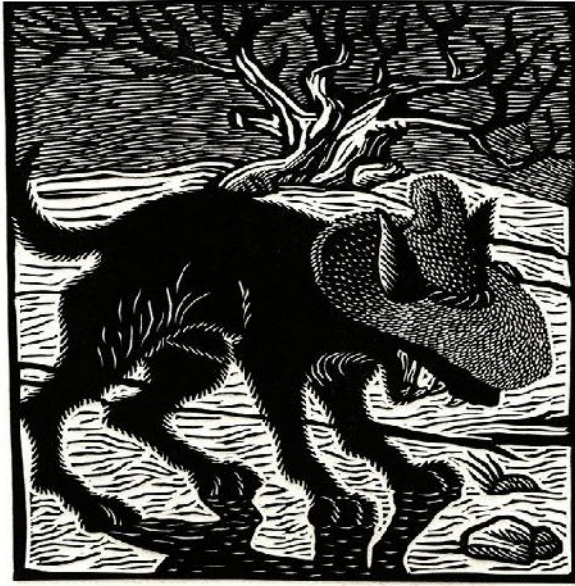
Imagen12

Nuya yu xoge ja nts'edi nu
'mefi getho nu'mu da njo'o 'na
guni, njo'o tego di hokä na thy.

ke'tä yu xisu i xamba yu bäsi
pa ke'tä da bädi yu 'mefi jaua ja
ma xanthohu

DO'MI NDO'NI DO'MI HME.

Hñaki

11/15 "El Nahuatl Coyote" J. Martínez
Tenex-tepango

Nuna gehna 'na hñaki mi pede yu jäi mi 'mui maya'mu. Ga mudi njabu.

Mi 'bü'ä 'nandi nzi dänxu nge ma na thuhü Maya ko nu dämme ni hü Xuua, mi sihi 'na 'tu ts'ün'tu nge ma ni hü Xuxe nge xoge mi 'ñeni pe ke'tä ma di mpefi.

'Na pa bi 'mehni pa da tü nza ja däpo; bi hñaxä nu juai, nu nju'noza ne nu xähi a bi ma ja däpo. Ma ni 'yo ko 'na johya ne mi huxi. Nu'mu mi zoni bi mudi da hyoni yu 'yonza.

Nu'mu ya xi müdi da zeni nu jadi bi zo'ä 'na 'ñats'yi, ëna njäi, ma ni ja doxtha ne xingu ya xingu. I xi'ä Xuxe:

_ Bätsi, ga zeï gi sen'ä ni za, pe gi xifi a ni nana nge da pehni 'na nzedi ko ndo'mi ndo'ni ndo'mi hme. Na bätsi ëna: _ hina jamadi, ma nana ëna nge ja nts'edi nge ga sense ma jadi, di njabu. Na sa 'ñats'ai bi mants'edi: _ Da za zeï,hange namanto gi juadi, njabu hinda yai. _ hina. Hina, ga o'täzeka, jamadi. Ni ma.

Pe nu'ä 'ñats'ai nu 'ye bi mpuni nge juäi, a bi mudu bi zeni a za a hinga ya'a bi juadi tengu xi ma. Bi hokpa nu jadi a bi 'yëna: _ Nuya ni maa a da mi xifi a ni nana nuä du xi'i.

Xuxe bi maa ja na ngu a nu'mu xi zëni bi xi'ä un nana nuä xi thogi ne mi setho nge ma 'na na pa dä hñaxä nzedi pa da zi nuä 'ñats'yi.

imagen14

_ Na sa 'ñats'ai, dondo ä, xingä ge'ä ni dada da di hokpa a ndo'mi ndo'ni mage'tä biya. _ bi 'yën'ä un nana.

Nu'mu mi hyats'i, mahon'ä bi maa a Xuxe pa da hyon'ä nza, bi gäxä nu xähi, nu nju'nozä ne nu juai ne mi huxpu ma ni pa. Nu'mu mi mudi bi senza bi zo'ä 'ñats'ai a bi 'yanni. _' Mëä bi xi'ä ni nana, guä hä ä du xi'i? na bätsi bi dädi: _ ma nana himbi ne bi hyoki, ëna ge xingä ge'ä ma dada hinga di hokpi a mage'te'e.

_' A'na kuo? Na sa dänhñei ä ni nana. _ Ga zeï mahon'ä, pe ni xüdi di nega ma nzedi. Bi 'yën'ä n asa 'ñats'ai.

Nu'ä bätsi mi sü pe bi dädi: _ ga sensega ma za, o gi tunamui, nuga di pädi ga seni. Ma nana hingi ne di hokä nzedi.

Xinda hangu bi xifi nuä 'ñats'ai bi zen'á nza a bi hokpa na njadi a Xuxe, nu'mu mi juadi bi xifi nge da maa.

Nu'mu mi zom'bu ja nu ngu bi xifi mahon'ä a nu nana ä xi thogi, a nuna nzi xisu bi dekue ne bi 'yëna nge te ma nzedi di hoki, te ma di hokpa a nu dämme mage'tä nzupa däpo.

_ i Ah geä'mu _ himbi 'yutka guenda... da gutka ä...! Na 'ñats'yi bi zedi mahon'ä pa da zeni yu za a bi hokpa nu jadi, xinda hangu Xuxe hinmi ne.

Nu'mu mi zom'bu ja nu ngu, Xuxe bi xifi a nu nana nuä xi thogi. Bi 'yëna nge

imagen15

'Na mi ts'usu bi dän'u yu 'ñats'ai nubu ja ngu pe ma ni hña yu sibi getho mi ne da 'yutpa ndospi a na ngu ko gatho a 'mupu.

Bi dän'ä 'na 'ñatsai a bi mafi: _j ko'mu hingu ne gi 'naki nzedi ga hutpa ndospi a ni ngu a nuai ga sa'a'me!

Nuä nzi xisu bi mafi: _j hingi 'yo'te, hingi 'yo'te, nge'to jäi !

Nzi n'yohu ke'tä bi 'yëna: _ munga'me a 'ñats'ýi, ga o'ta'me nuä gi xik'me!

Na 'ñats'ýi bi dädi: j Ga 'na'aui na mpunbäte, ga 'na'aui 'na zügits'u pa gi hokui a nzedi, hontho nuya xingu di nega pa gatho yu 'ñats'ýi i 'makua, nu'mu hingu hokui, ga sa'a'me.

Na 'ñats'ýi bi dādi: i Ga 'na'auí na mpunbāte, ga 'na'auí 'na zūgits'u pa gi hokui a nzedi, hontho nuya xingu di nega pa gatho yu 'ñats'ýi i 'makua, nu'mu hingu hokui, ga sa'a'me.

Gatho bi n'hě, nzi sixu bi mudi bi ho'kă nzedi pe ma di fe'ti; nu'mu mi juadi bi boni ko nu dămme nubu ja thi, ja mi hu'pu yu 'ñats'ai, mi 'kă nge ma di fexhni getho ma di yo'tă nzana.

Bi nangi njanate, na 'ñats'ai , bi 'yen'ă 'na thede a bi 'yěna: _i nuya gu mpommi, ma 'nandi hinga pun'ăui! Bi mudi bi tsihme a bi maa ne mi enyū ts'o thede de yu do.
Xuxe mi zoni pě un nana ne nu dada bi ho'ti.

NA 'KÄNATE A MBARE

imagen16

imagen17

¿ Hapu 'mu'u ma zi mbare, hapu 'mu'u ma zi mbare?

Dibujo 2. El charro negro hablando con don lencho

Nzi Lencho bi dädi pe ma di fe'ti: _j Ya ma hë'mu bi maa u!

Nuna 'mohe n'yohu bi ti'ta nu fani nubu ja thi.

Mi tho'ä 'na zugits'u bi n'ñëte a bi maa biya.

Nzi Lencho bi hyandi nge bi hñaxa n'yu nge ni ma Ma'bodo.

Bi xi'ä nzi Kata a nuna bi xifi nge ke'tä nuna

'mohe n'yohu bi thopu Ma'bodo; nu'ä ngopa

xoke xi hoki nua nzi Sala ne nua 'mohe n'yohu

bi thogi yo xudi.

'Bepu da za da ma nthoni nubu nxadi

Xingu 'mea ma hñaki o yu 'mede jaua j ama hai hu nge ke'tä setho nge da ma thokpi ya 'na'yo batsi i "mui.

Nuya ya mfädi ne yu "mede da za da ma mayhoni ja ngunxadi. Da za nge 'nami xeki di neh ya 'tubätsi o ke'tä da za nge nua xambate da xambi a yu bätsi ndana yu n'tohña n'youi nja ya n'to'ti.

Nuya sukuä da za da gäxpu ga ngu 'mes'a he'mi pa da za nge gatho yu oxadi di nehi. Yu xambate ke'tä da za da zani "na zugits'i pa yu bätsi i xambi dä bädi hñahñu e di mfats'i ko yu he'mi jaua.

'Be ni boni ya hña

Äxka'yo: Bruja que es una persona y se puede convertir en un ave grande y chupa a los niños haciendo que se enfermen.

'Bede xi'to: Página

'Befi: Trabajo, trabajar

'Be ni boni ya hña: Glosario.

Bi 'yo'ti: Autor

Do'mi ndo'ni do'mi hme: Quesadillas de huevo

Hapu bi nthoni yu mfädi: Bibliografía

He'mi n'to'tä 'Tegi: Libro digital.

Hma: Palabra

Hmä'ti: Espantapájaros

Hmuda: Semillas

Jadi: Tercio de leña

Ngonts'i: Granitos por picadura de animales pequeños.

Nhñunthe: Hidalgo

Njunthe: Pachuca

Njukä xi'to n'to'ti: imprimir, impresión

N'kos'i: fotografía. También se dice 'koi.

Nthüdethä: sembrar semillas de maíz

'Bea ni boni ya hña

N'tu'ti: Índice

N'tüdi: Presentación

'Nats'ai : Animal grande que parece chango y según las leyendas puede hablar.

Nsui: enemigo.

Menhai: dueño del terreno

'Mepu da za da hyoni nuna n'to'ti: Sugerencias didácticas.

Moke: desmontar o quitar hierba del terreno.

Mpüni convertir.

'Täxi: grillo o saltamontes.

Tuhni Guerra

Uäfani: yunta para arar el terreno.

Ra Xi'to n'tëdi: Página legal

Xäntho: bosque o monte.

Xeka hña Sílabas.

Xoke: carnaval. También puede ser n'tëni.

Zeni: cortar

HAPU BI 'NĒHĒ YU 'KOI

'Mede 'koi Imaen1	'Mede xi'to 6	Hapu bi dini https://www.google.com/search?q=imae+en+de+un+coneio+pezado+a+una+trampa+de+cera&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUK6wjn8b7ngEjAhVHagOKHYKUC2eQeAR6BAgIEAE&biw=911&bih=430&dpr=1.5#imgrc=Mv-mLz1UYvUqPM
Imaen2	8	https://www.google.com/search?q=coneio+en+un+cultivo+de+triuo&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKCwiky-UahonIAhUKIawKHbdL8cUUsAR6BAgEhAE&biw=911&bih=430&imgrc=ZU_vdU_jHecZXM
Imaen3	11	http://www.google.com/search?q=concejo+en+un+frijolar&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUK6wJqMg_AUOKANVUWQURHUzUA9UQsAR6BAgIEAE&biw=911&bih=430&imgrc=Y1LOSQ8Z3UNDTvM
Imaen4	12	https://www.google.com/search?q=imacence+de+san+bartolo+tutotepec+carnaval&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKFwj6r52F77nJAhtID8qwKHxkhDrYQsAR6BAgFFAF&biw=911&bih=430&imgrc=bud_tMDLtfosM

Imagen10	17	https://www.google.com/search?q=imagenes+de+milpa&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=dzbiAM6UN31ttM%253A%252CQGY-cKHUE7PNcM%252C_&vet=1&usq=AI4_-kS-6FkikLhrb6yvCcQwIMGp3Yuy3Q&sa=X&ved=2ahUKEwi4hvWG1rkkAhUKcqOKHWgP000Q9QEWAXoECAcQBg#imgrc=dzbiAM6UN31ttM
Imagen11	18	https://www.google.com/search?q=imagenes+del+conejo+pardo+en+un+frijolar&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwihueMhZnjAhUJS6wKHu6CjCQsAR6BAgFEAE&biw=911&bih=438#imgrc=Xi6_jTLute/nrM
Imagen12	20	https://www.google.com/search?q=muchacha+joven+de+comunidad+haciendo+tortillas&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwioNHU36PkAhUMTawKHeIEz8QsAR6BAgGEAE&biw=911&bih=438#imgrc=Xqw7jVleiba_jM
Imagen13	21	https://www.google.com/search?q=el+nahual+rodeando+una+casa&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwjS5ePU3brkAhUJHwKHU1zBXQQsAR6BAgEEAE&biw=911&bih=438#imgrc=KgFmKFp5jamaWM
Imagen14	22	Foto del autor
Imagen15	24	https://www.google.com/search?q=imagenes+de+un+ni%C3%B1o+con+le%C3%B1a&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwjDr9uO3LrkAhVfvKwKHdJV DucQsAR6BAgJEA&biw=911&bih=438#imgdi=2qy83jiBYug9GM:&imgrc=7HlnkshC4DKimM
Imagen16	26	https://www.google.com/search?q=imagenes+del+charro+negro&tbm=isch&source=univ&sa=X&ved=2ahUKEwiDs4GquKPkAhUM26wKHYIUDP8QsAR6BAgHEAE&biw=911&bih=438&dpr=1.5#imgrc=ES7k_GtK4G9_9M
Imagen17	27	https://www.google.com/search?q=imagenes+del+charro+negro&tbm=isch&source=iu&ictx=1&fir=clCxe6FIBi_AM%253A%252CTXjp5Tn1cOnsgM%252C_&vet=1&usq=AI4_-kSseluwU09HmX9I7hmdbS_hZ7mJsw&sa=X&ved=2ahUKEwjDs4GquKPkAhUM26wKHYIUDP8Q9QEWAnoECAcQCA&biw=911&bih=438&dpr=1.5#imgrc=mVefuZhmCSQWqM:&vet=1
Imagen18	28	Dibujo de la niña Grethel Citlali Velasco A.

Ya mfädi ne ya 'mede jawa jama hai

Autor: Guillermo Velasco Garcia

